

НАТАЛІЯ ПЕТРОЩУК

Київський університет імені Бориса Грінченка,

м. Київ, Україна

n.petroshchuk@kubg.edu.ua, ORCID iD 0000-0002-0906-0603

ОРГАНІЗАЦІЯ ДИТЯЧИХ ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У КИЄВІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті проаналізовано організацію закладів дошкільної освіти у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. в Україні зокрема у Києві. З'ясовано, що закладів дошкільної освіти того часу не вистачало, а дитячі притулки не вирішували проблеми підготовки дітей до школи, їх виховання. Заклади дошкільної освіти відкривались спочатку за кошти благодійників, їх називали «народні дитячі сади», а потім частина їх утримувалась за рахунок бюджету Києва. Велику роботу в цьому напрямку проводило Товариство дитячих народних садків, створене у Києві 1907 року, яке опікувалось створенням та функціонуванням таких закладів, підбором персоналу для них; інші громадські організації, меценати.

***Ключові слова:** заклади дошкільної освіти, дошкільна освіта, виховательки.*

© Наталія Петрощук. 2021

Постановка проблеми. Шляхи реформування вітчизняної освіти завжди були предметом вивчення вітчизняних науковців, адже кожна нова ідея освітнього поступу спирається на досвід педагогів минулого. Сьогоднішні трансформації освіти роблять ще більш актуальним переосмислення українського історико-педагогічного досвіду. Особливий інтерес у цьому контексті становить історія створення та принципи функціонування перших закладів дошкільної освіти у м. Києві, оскільки такі установи покликані сприяти розвитку особистості дитини, формувати її готовність до життя.

Аналіз досліджень. Студіювання даної проблематики дало змогу з'ясувати, що окремі аспекти створення та діяльності закладів дошкільної освіти у Києві кінця XIX – початку XX століття є предметом досліджень сучасних українських науковців. Так, Л. Березівською висвітлено роль громадських організацій у створенні дошкільних закладів (Березівська, 1999), С. Попиченко узагальнила розвиток дошкільного виховання в Україні (Попиченко, 1998), О. Пшеврацька проаналізувала погляди Н. Лубенець на зміст занять у дитячих садочках (Пшеврацька, 2002), а І. Улюкаєва узагальнила історію дошкільного виховання в Україні (Улюкаєва, 2011) та ін. За результатами аналізу з'ясовано, що попри значну чисельність наукових доробків, недостатньо вивчено розвиток закладів дошкільної освіти у Києві, що становить інтерес як на науковому, так і на практичному рівнях в умовах розбудови Нової української школи.

Джерельну базу дослідження становлять: уведені та не введені до наукового обігу матеріали про організацію закладів дошкільної освіти, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України (фонд № 707 – Управління попечителя Київського навчального округу); інтерпретаційні джерела (монографії, дисертації, статті в контексті досліджуваної проблеми тощо).

Мета статті. За результатами історико-педагогічного аналізу з'ясувати стан дошкільного виховання в Україні у досліджуваній період, висвітлити проблеми створення закладів дошкільної освіти у Києві, джерела їх фінансування, зміст роботи, що може бути корисним нині для поступу освіти, зокрема питання фізичного виховання дітей дошкільного віку, їх трудового навчання.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XIX ст. в усьому світі активно відкривались заклади дошкільної освіти, оскільки громадськість наголошувала на тому, що дітей з раннього віку необхідно виховувати та навчати, готувати до початкової школи. Особливо це

стосувалось дітей з незаможних родин, оскільки наявність у багатих сім'ях найманих учителів, гувернерів вирішувала це питання. Крім того, дитячі притулки переймалися тільки фізичним здоров'ям дітей, а не їх розвитком та навчанням. Тому у Франції вже з 1881 р. всі притулки для дітей було реорганізовано у заклади дошкільної освіти; в Австрії в 1898 р. функціонувало вже 744 таких заклади; в 1906 р. у Франції було 2405 «материнських шкіл», що фінансувались за рахунок держави, міст та общин. Показовим є також ріст кількості закладів дошкільної освіти у США другої половини XIX – початку XX ст.: у 1873 р. працювало 42 «садочки» для дітей, а у 1898 р. – 4363. У Швейцарії в 1902 р. працювало 828 закладів дошкільної освіти, у яких виховувалось 43570 дітей. У Російській імперії, до складу якої входила більшість українських земель, на кінець XIX ст. на 13,5 млн. дітей дошкільного віку працювало 10 «народних дитячих садочків». З них тільки 2 утримувались з бюджету м. Києва, а інші – за рахунок благодійників (ЦДІАУ), ф.707, оп.225, (1883), спр.119, арк.4).

Повернемося до історії даного питання. У 60-х рр. XIX ст. в Російській імперії вперше було видано книгу «Дитячий садок», де розглядаються різні аспекти проблеми виховання дітей дошкільного віку. В 1871 р. у Петербурзі було створено Фребелівське товариство, перший «дитячий садок», видано перші книги з теорії виховання та перший журнал, який називався «Детский сад» Я. и А. Симоновичей», покликані надати теоретичну та методичну допомогу працівникам нових на той час видів дитячих закладів.

У Києві в другій половині XIX ст. існувала нагальна потреба у закладах дошкільної освіти: до попечителя Київського навчального округу надходили прохання про їх відкриття, оскільки «малолітні злочинці нападали на сади багатих городян, ринки, займалися крадіжками, а взимку багато травмувались через те, що чіплялись за сани на вулиці і падали з

них» (ЦДІАУ, ф.707, оп.150 (1899), спр.41,арк.43). Київські лікарі теж виступали за створення закладів дошкільної освіти, оскільки вважали, що тільки там можна прищепити дітям елементарні знання про гігієну та надавати необхідну лікарську допомогу під наглядом дитячих лікарів. Це була можливість зменшити вражаючі цифри дитячої смертності від різних кишково-шлункових хвороб, дерматологічних тощо. Тому прийом у такі заклади здійснювався після ретельного огляду дитини лікарем та лікування за необхідності (ЦДІАУ, ф.707, оп.150 (1899), спр.41,арк.49).

Перших два безкоштовні заклади дошкільної освіти було організовано в Києві меценатами. Працювали вони за популярною у той час «системою Фребеля», який першим у Швейцарії створив прототип народних «дитячих садків» та вважав, що мета таких закладів – «привчити дітей з перших кроків життя до осмисленої, у моральній атмосфері, праці» (ЦДІАУ, ф.707, оп.150 (1899), спр.41,арк.4). Дітей там навчали основам садівництва, овочівництва та різних ремесел, бути «корисними членами сім'ї та суспільства». До перших Київських закладів дошкільної освіти, відкритих у робітничих передмістях (на Шулявці та ін.) приймали дітей 4–7 років. Відповідно до наказу Міністра народної освіти, такі заклади могли існувати при підготовчих класах училищ або при інших навчальних закладах та мали відноситись до 3-го розряду навчальних закладів. Трохи пізніше їх мали вважати молодшим відділенням підготовчого класу під назвою «дитячий садок» (ЦДІАУ, ф.707, оп.150 (1899), спр.41,арк.5).

До кінця XIX ст. у Києві на кошти благодійників працювало вже 4 заклади дошкільної освіти, так звані «народні садочки». Причому, цікаво, що кошти збирались різними способами: через пожертви, благодійні бали, концерти тощо. Приміщення для перших закладів дошкільної освіти намагались винаймати у зелених зонах Києва: біля парку чи лісу. Інколи багаті містяни віддавали в користування для таких закладів частини своїх будинків, веранди на літній період, коли вони з сім'ями виїжджали за місто

на період літньої спеки. Треба зазначити, що придатність приміщень ретельно перевірялась чиновниками від освіти. Так, Т. Лубенець, будучи директором народних училищ, неодноразово перевіряв розташування закладів дошкільної освіти, їх гігієнічні характеристики, харчування дітей, як і Товариство дитячих народних садів (ЦДІАУ, ф.707, оп.150 (1899), спр .41, арк.44).

У перших «народних садочках» виховательки з педагогічною освітою часто працювали безкоштовно, тільки пройшовши стажування у аналогічних закладах дошкільної освіти. Виховательок того часу називали «дитячі садівниці»; вони користувалися правами і перевагами вчителів початкових шкіл. Пізніше на роботу виховательками приймали вихованок Фребелівського інституту або Фребелівських жіночих курсів. Випускниці цих закладів освіти мали знання з основ анатомії, фізіології, психології, гігієни та педагогіки дошкільного віку, знати історію культури, дитячої літератури та дитячих іграшок. Виховательки навчали дітей різним видам ручних дитячих робіт, вміли вести психологічні спостереження над дітьми у дошкільних закладах. Вихователька також мала вміти «гарно цікаво говорити та непогано співати» (ЦДІАУ, ф.707, оп.282(1910), спр.40, арк.16).

Для роботи у закладах дошкільної освіти також не вистачало помічників вихователів, яких називали «нянями». До створеної в Києві школи для їх підготовки приймали переважно 14-річних дівчат з малозабезпечених сімей, яких безкоштовно навчали, одягали та годували. Дуже цікавою була система навчання у цій школі, яку можна вважати прообразом сучасної дуальної системи навчання, яку намагається запроваджувати Україна. Дівчатка отримували теоретичні знання, а також на практиці їх застосовували – працювали по черзі у «народних садочках», допомагаючи виховательці приймати зранку дітей, роздягати, годувати, проводити заняття з дітьми. Велика увага приділялась, крім теоретичних,

практичним заняттям вихованок школи нянь. Їх навчали готувати, шити, в'язати, проводити ремонт дитячих речей. Теоретичні заняття проводили викладачі Київського Фребелівського інституту. А подружжя Наталія Дмитрівна та Тимофій Григорович Лубенець, деякі інші педагоги, безкоштовно працювали викладачами у школі нянь. По закінченні навчання випускниці школи нянь легко знаходили роботу у закладах дошкільної освіти Києва та у сім'ях заможних киян (ЦДІАУ, ф.707, оп.282(1910), спр.40, арк.23).

Зазначимо, що програма занять у таких закладах дошкільної освіти була схожою на сучасну. Це було обговорення малюнків на картинках, явищ навколишньої природи, читання казок. Кожне заняття мало під собою теоретичне підґрунтя: складання дерев'яних паличок мало розвивати гнучкість пальців, знайомити зі структурою деревини. Побудова фігур з кубиків знайомила дітей з різними видами поверхонь, а рухливі ігри сприяли фізичному розвитку дітей. Обов'язковими були також прогулянки дітей на свіжому повітрі за будь-якої погоди: у ліс чи парк, яких було у тогочасному Києві багато (Рис.1, 2, 3).



Рис 1. Заняття у закладах дошкільної освіти у м.Київ на початку ХХ ст.

Джерело: ЦДІАУ, ф.707, оп.150 (1899), спр .41, арк.35



Рис 2. Заняття у закладах дошкільної освіти у м.Київ на початку ХХ ст.
Джерело: ЦДІАУ, ф.707, оп.150 (1899), спр .41, 35 зв



Рис 3. Заняття у закладах дошкільної освіти у м.Київ на початку ХХ ст.
Джерело: ЦДІАУ, ф.707, оп.150 (1899), спр .41, 36

Крім того, дітей привчали до посильної праці через догляд за рослинами влітку – на клумбі, а взимку – за кімнатними рослинами у горщиках. Заняття мали бути різноманітні та чергуватися з відпочинком. При цьому ніякі нагороди, покарання, та оцінки для дітей не передбачались (ЦДІАУ, ф.707, оп.282(1910), спр.40 , арк.8)

Варто зазначити, що викладачі закладів вищої освіти долучались до розробки програм навчання дітей у закладах дошкільної освіти. Так, викладач Фребелівського інституту Анохін надавав рекомендації, які стосувались фізичного виховання дітей у дошкільних закладах. У них наголошувалось на важливості фізичного виховання дошкільнят, уникаючи при цьому їх перевантаження; чергувати навчання дітей з їх руховою активністю на свіжому повітрі та в приміщенні і ні в якому разі не дозволялось змушувати дітей до фізичних вправ.

Створене у Києві 1907 р. Товариство народних дитячих садків, на 1 січня 1909 р. налічувало 178 осіб (ЦДІАУ, ф.707, оп.150 (1899), спр.41, арк.40). До складу Товариства входили переважно дружини заможних городян, які прагнули дати можливість дітям бідного прошарку населення отримати «правильну моральну та фізичну підготовку, яку батьки не в змозі їм дати; зменшити бандитизм у місті та закласти міцні основи фізичного, розумового та морального виховання дітей, підготувати їх до шкільних занять» (ЦДІАУ, ф.707, оп.150 (1899), спр.41, арк. 34).

Керувала Товариством дружина відомого педагога, директора народних училищ Т. Лубенця, один з кращих фахівців у галузі дошкільного виховання, Наталія Дмитрівна Лубенець. На основі досліджень, проведених у міських початкових школах Києва (1912), вона обґрунтовувала необхідність дошкільного виховання дітей, оскільки більшість батьків через зайнятість або неграмотність не в змозі дати дітям необхідне виховання.

Зазначимо, що Товариство зверталось до Міністерства народної освіти з проханням поширити досвід Києва у вихованні дошкільнят по всій країні, закладати у бюджет країни кошти на відкриття та утримання закладів дошкільньої освіти, підготовку кваліфікованих кадрів для них. Крім того, пропонувалось вводити у навчальних закладах, де вивчалась педагогіка, питання щодо виховання дітей дошкільного віку та ввести у великих містах курси з підготовки виховательок у заклади дошкільньої освіти (ЦДІАУ, ф.707, оп.282(1910), спр.40 , арк.38)

Робота Товариства народних дитячих садів була багатогранною. В Києві у січні 1908 р. у приміщенні училища ім. М. Терещенка було проведено надзвичайно цікаву виставку «Дошкільне виховання», яка містила 2 зали з простими назвами: «Сім'я» та «Дитсадок» (Рис. 4).



Рис. 4. Виставка «Дошкільне виховання» у м.Київ на початку ХХ ст.

Джерело: ЦДІАУ, ф.707, оп.282(1910), спр.40, арк.40

У першій було відтворено складові «зразкової» тогочасної дитячої кімнати. Вона містила куточок з іграшками, дитячими роботами та інші компоненти, необхідні для дитини. У другій залі було зібрано тогочасні методичні матеріали, наочні засоби, дитячі іграшки та бібліотеку для дітей та вихователів. Виставка була міжнародною, оскільки містила також світлини французьких та німецьких дитячих садків, книги та роботи дітей-дошкільнят з Франції та Німеччини. Було організовано також виставку дитячої «народної» іграшки з Київщини та Полтавщини. У співпраці з інститутом Сікорських, який займався вивченням особливостей лікування дітей з проблемами нервової системи, організатори організували виставку наукової літератури. При виставці у вихідні дні проводились також лекції науковців з питань виховання дітей, а для дошкільників у цей час організовувались читання казок. Для дорослих відвідування виставки було платним, а для дітей – безкоштовним. Відвідувачі виставки з задоволенням приходили на майстер-класи з малювання, знайомились з великою кількістю музичних інструментів, що експонувались, зі зразками снарядів для фізичного виховання та ін. За місяць роботи виставку відвідало більше 9 тисяч дорослих та чотирьох тисяч дітей (ЦДІАУ, ф.707, оп.150 (1899), спр.41, арк. 30).

Отже, можна зробити висновок, що в кінці XIX – початку XX ст. в Києві громадськістю, а пізніше й чиновниками від освіти проводилась активна робота по введенню закладів дошкільної освіти у тогочасну освітню систему, що було викликано потребами суспільства. У такі заклади перетворювались дитячі притулки та створювались нові заклади дошкільної освіти шляхом збору коштів громадськістю, оренди приміщень та набору персоналу для них. Заклади дошкільної освіти допомогли частково вирішити проблему з безпритульністю дітей, їх вихованням та підготовкою до школи. Однак наша стаття повністю не вичерпує даного

питання, зокрема, розгляду програм підготовки до школи, фізичного виховання, які будемо розкривати у подальших публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Березівська Л. Д. Освітньо-виховна діяльність Київських просвітницьких товариств (друга половина XIX - поч. XX ст.). Київ : Молодь, 1999. 191 с.
- Попиченко С. С. Розвиток теорії і практики дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – поч. XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – загальна педагогіка та історія педагогіки. Умань, 1998. 206 с.
- Пшевращька О. В. Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С. Ф. Русової : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 – дошкільна педагогіка. К., 2002. 185 с.
- Улюкаєва І. Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні: навч. посіб. Донецьк : ЛАНДОН – XXI, 2011. 238 с.
- Центральний державний історичний архів України, (далі ЦДІАУ), ф.707, оп.225, (1883), спр.119 По ходатайству содержательницы женских учебных заведений 1-го разряда Антонины Бейтель о дозволеннии открьть в г. Киеве детский сад, 18 арк.
- ЦДІАУ, ф.707, оп.150 (1899), спр.41 Об учреждении в г. Киеве общества народных детских садов, 120 арк.
- ЦДІАУ, Ф.707, оп.279 (1907), спр.115.Об открьтии в г. Кременчуге детского сада для детей обоего пола 63 арк.
- ЦДІАУ, Ф.707, оп.282, (1910), спр.40 О разрешении «Киевскому обществу народных детских садов» открьть в Киеве на предместье Шулявке бесплатный народный детский сад, 84 арк.

REFERENCES

- Berezivska, L. (1998) Osvitnio-vyhovna diyalnist Kyivskyh prosvitnytskyh tovarystv (dryha polovyna XIX – pochatok XX stolittya). Kyiv: Molod'. (in Ukrainian)
- Popychenko, S. (1998). Development of the theory and practice of preschool education in Ukraine (the second half of 19th–beginning of 20th century) (Candidate's thesis). Uman'. (in Ukrainian)
- Pshevratska, O. (2002). Psychological and pedagogical principles of organization of public preschool education in the works of S.F.Rusova (Candidate's thesis). (in Ukrainian)
- Ulyikaieva, I. (2011). History of public preschool education in Ukraine (Tutorial). Donetsk: LANDON-XXI. (in Ukrainian)
- Tsentral'nyy gosudarstvennyy istoricheskiy arkhiv Ukrainy (daleye TSGIAU), f.707, op.225, (1883), spr.119, Po khodataystvu sodержatel'nitsy zhenskikh uchebnykh zavedeniy 1-go razryada Antoniny Beytel 'v dozvoleniya otkryt' v g. Kiyeve detskiy sad, 18l. (in Russian)
- TSGIAU, f.707, op.150 (1899), spr.41 Ob uchrezhdenii v g. Kiyeve obshchestva narodnykh detskikh sadov, 120 l. (in Russian)
- TSGIAU, F.707, op.279 (1907), spr.115.Ob otkrytii v g. Kremenchuge detskogo sada dlya detey oboyego pola 63 l. (in Russian)
- TSGIAU, F.707, op.282, (1910), spr.40 V razreshenii "Kiyevskomu obshchestvu narodnykh detskikh sadov" otkryt 'v Kiyeve na predmest'ye Shulyavke besplatnyy narodnyy detskiy sad, 84 l (in Russian)

NATALIA PETROSHCHUK

Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

n.petroshchuk@kubg.edu.ua, ORCID ID 0000-0002-0906-0603

**ORGANIZATION OF CHILDREN'S PRESCHOOL EDUCATIONAL
INSTITUTIONS IN KYIV (SECOND HALF OF THE XIX CENTURY –
THE BEGINNING OF THE XX CENTURY)**

The article analyzes the problem of organization of childrens preschool educational institutions in the second half of the XIX century – at the beginning of the XX century in Ukraine, which was part of the Russian Empire, in particular in Kyiv. It was found that there were not enough preschools at that time, and orphanages did not solve the problem of preparing children for school and their upbringing. Preschools were opened in the green corners of Kyiv, first at the expense of philanthropists, they were called kindergartens, and then some of them were maintained at the expense of the budget of Kyiv. Much work in this direction was carried out by the Society of Kindergartens, established in Kyiv in 1907, which took care of the creation and operation of such institutions, the selection of staff for them; other public organizations, patrons. The kindergarten program included mandatory walks for children in any weather, exercises to develop hand motor skills, preparation for school.

Only people with pedagogical education could work as educators in such institutions. As there were not enough of them, the Froebel Institute was engaged in preparation. There was a special school for the preparation of nannies for kindergartens, in which girls with primary education received theoretical knowledge and helped educators to cope with children. The school students were taught to cook, sew, and repair children's clothes. Lectures at the nanny school were given by well-known teachers, including Tymofiy Hryhorovych and Natalia Dmytrivna Lubenets, who worked at the school for free.

The work of the Society of Folk Kindergartens was multifaceted. In Kyiv in January 1908 in the school named after M. Tereshchenko it was held an extremely interesting exhibition "Preschool Education", which contained 2 halls. The first recreated components of the "exemplary" children's room of the time. It had a corner with toys, children's works and other components necessary for the child. In the second hall the methodical materials of that time, visual aids, children's toys and a library for children and educators were collected. The exhibition was international. An exhibition of children's "folk" toys from Kyiv and Poltava regions was also organized. In cooperation with the Sikorski Institute, the organizers created an exhibition of scientific literature. At the exhibition on

weekends there were also lectures by scientists on child rearing, and for preschoolers at this time organized the reading of fairy tales.

Key words: *kindergartens, preschool education, educators, nannies*

НАТАЛЬЯ ПЕТРОЩУК

Киевский университет имени Бориса Гринченка,

г. Киев, Украина

n.petroshchuk@kubg.edu.ua, ORCID ID 0000-0002-0906-0603

ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕТСКИХ ДОШКОЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В КИЕВЕ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX - НАЧАЛО XX ВЕКА)

В статье проанализирована проблема организации детских дошкольных учебных заведений во второй половине XIX – начале XX в. в Украине, в частности в Киеве. Выяснено, что дошкольных учебных заведений того времени не хватало, а детские приюты не решали проблемы подготовки детей к школе, их воспитания. Дошкольные учреждения открывались сначала за средства благотворителей, их называли «народные детские сады», а затем часть их содержалась за счет бюджета Киева. Большую работу в этом направлении проводило Общество детских народных садов, созданное в Киеве в 1907 году, которое заботилось созданием и функционированием таких заведений, подбором персонала для них; другие общественные организации, меценаты.

Ключевые слова: *детские дошкольные учебные заведения, дошкольное образование, воспитательницы.*

Стаття надійшла до редакції 28.08.2021

Прийнято до друку 25.11.2021